

Kapitalismens blodige fundament

Skrevet af: **Anders Lundkvist** | Offentliggjort: 01. februar 2008

Naomi Klein: The Shock Doctrine. The Rise of Disaster Capitalism, Allen Lane 2006 (ca. 110 kr).
Anmeldt af Anders Lundkvist

Den liberale historie om kapitalismen - som normalt kaldes 'markedsøkonomi' - har som sit fundament at denne produktionsmåde er den naturlige, dvs. den der vokser op af jorden og ud af menneskenes handlinger, når tyranni, tvang, regulering og andre unaturlige hindringer er fjernet. Kapitalismen er den frie økonomi, så det er den, vi får, når menneskene sættes frie. Fra staten, - eller er det fra samfundet og fællesskabet?

Kapitlet om 'Den såkaldt oprindelige akkumulation' i Das Kapital afslørede denne historie som en myte. Den europæiske kapitalisme forudsatte at de umiddelbare producenter blev adskilt fra deres produktionsbetingelser og således forvandlet til proletarer, især gennem privatisering 'indhegning' af landbrugsjorden. Kapitalismen blev født takket være 'erobring, undertrykkelse, rovmord, kort sagt vold', som det brutalt hedder hos Marx; processen var alt andet end idyllisk og naturlig. Kapitalismen forudsætter at menneskene adskilles fra naturbetingelserne og fra hinanden. Mennesket sættes 'fri', om end i en lidt anden forstand end de liberale mener.

Indordningen af den ikke-vestlige verden under kapitalismen, altså kolonialismen og imperialismen, krævede en tilsvarende aktiv indsats. Dette var globaliseringens første fase, og det var den, der skabte den fattige verden. I 1700-tallet var Indien og Kina på niveau med Vesten i levestandard og industriel udvikling, men i 1914 var af-industrialiseringen af Indien lykkedes, således at landet i stedet for at udgøre en konkurrent til England kunne forsyne den engelske industri med råstoffer. Industriproduktion pr. indbygger i den nuværende fattige verden skønnes i 1913 at være faldet til 1/3 af niveauet i 1750 (P. Bairoch: Economics and World History. Myths and Paradoxes, 1993). Og gennem opiumshandelen med Kina, der blev 'åbnet for frihandel' gennem to krige midt i 1800-tallet, tjente den indiske del af imperiet den valuta, der tillod England at have underskud i handelen med det øvrige Europa og USA.

Mike Davis fokuserede i 'Late Victorian Holocausts' fra 2001 på en særlig uhyggelig periode i kapitalismens blodige historie, nemlig ca. 1870-1905. Omkring 1879 og 1899 blev bl.a. Indien ramt af naturkatastrofer (el Nino) i form af tørke og oversvømmelser, der resulterede i at op mod 50 millioner indere omkom af sult; bortset fra den menneskelige tragedie, satte dette landets økonomiske udvikling flere tiår tilbage. Som kolonimagt var England ansvarlig, og Englands bidrag til en løsning var en lykkelig syntese af idealisme og egennytte: Som liberale idealister holdt regeringen og deres vicekonger fast i princippet om at hjælpe korrumpere, fordi den hjulpe dermed mister incitamentet til selv at gøre noget, så den overskudskorn, der måtte være, blev eksporteret tilbage til England, samtidig med at folk døde som fluer.

Naomi Klein's The Shock Doctrine opdaterer kapitalismens historie. Det er den bedste bog om politisk-økonomiske forhold, som jeg har læst i mange år.

Lad os starte med formen.

Naomi Klein skriver præcist og inspireret. Nøgternt, samtidig med at hun til tider når nærmest Shakespear'ske højder. Og når hun beskriver noget oprørende, véd hun at det effektive er at vise det oprørende snarere end selv at være oprørt. Stilistisk er bogen en fornøjelse at læse. Og så er bogen opbygget lysende klart og holdt fast af det gennemgående tema: Chokket som

metode til at gennemføre radikale reformer og katastrofen som et centralt element i den moderne kapitalisme.

Bogen starter med beskrivelsen af en særegen terapi, der blev udviklet af en canadisk psykiater - Dr. Cameron - i samarbejde med CIA. Grundidéen var via sanseberøvelse og andre torturlignende metoder at reducere patientens/fangens bevidsthed til et blankt stykke papir, hvorpå alt kunne skrives. Når en patient gennem en sådan katastrofe reduceres til ingenting, foreligger de optimale betingelser for en genopbygning.

Tilsvarende er en katastrofe essentiel for at et samfund kan gennemføre radikale økonomiske reformer. Et chok forvirrer befolkningen, så den ikke véd hvad der er op og ned, og i dette 'window of opportunities' kan nyliberalismens doktorer operere.

Vi starter med Chile, hvor Pinochet's kup er chokket. Ind gennem vinduet kommer Milton Friedman og hans Chicago Boys og gennemfører deres radikale reformer med liberaliseringer, privatiseringer og meget andet, der styrter befolkningen ud i økonomisk ruin med arbejdsløshed og faldende realløn, men evner det afgørende, nemlig at overføre den økonomiske magt til kapitalen. Naomi Klein redegør detaljeret for, hvordan denne chilenske model overføres til 70ernes og 80ernes øvrige Latinamerikanske militærdiktaturer, i tæt samarbejde med CIA og deres tortureksperter. Så sanseberøvelsen under fysisk tortur er ikke blot et billede på de nyliberale reformer, men et led heri. I denne forbindelse kritiserer Naomi Klein bl.a. menneskerettighedsgrupper for ikke at indse sammenhængen mellem tortur og andre krænkelse (som de kritiserer) og så de økonomiske reformer (som betragtes som noget helt andet). Men politik og økonomi kommer i én pakke, og i datidens Latinamerika stod der 'nyliberalistisk terroristisk diktatur' udenpå.

Derefter kommer chokkene og katastroferne slag i slag.

Friedrich von Hayek er liberalismens Marx, fordi hans økonomiske analyser og politiske tænkning har den samme dybde og det samme vingefang. Han og Friedman er de to vigtigste personer i moderne liberalisme. De har også det fællestræk at de begge var ret hyppige gæster i Pinochet's Chile, hvor deres økonomiske idealer blev virkeliggjort.

Hvad med de politiske idealer? Her træffer det sig således, at Hayek i sin politiske filosofi anbefaler en forfatning, hvor underhuset alene skal vælges af private borgere, dvs. offentligt ansatte samt nasserøvene, der modtager offentlige ydelse, er udelukket. Det system er vel liberalt, eftersom det egentlige og værdifulde samfund i denne ideologi er den *private* del, men det er næppe demokratisk.¹ På den baggrund kan det ikke overraske at Hayek skrev til Thatcher - senere god ven af Pinochet - og anbefalede hende at bruge Chile som model for omformningen af England. Det kunne ikke gøres på det tidspunkt (1981), men året efter kom chancen med Falklandskrigen. Hun stod til at tabe det kommende valg (arbejdsløsheden var fordoblet siden hun var kommet til), men krigens chok fik befolkningen til at regredere til en hysterisk nationalisme. Hun vandt og benyttede styrken til at smadre fagforeningerne, således at vejen var banet for radikal nyliberalisme med de omfattende privatiseringer af telekommunikation, luftfart og meget mere.

Dernæst hører vi om 80ernes gældskrise, hvor IMF og verdensbanken som bekendt benyttede det chok, som de fattige lande i Afrika og Latinamerika her fik, til at lade de livsnødvendige lån være afhængige af at visse betingelser blev opfyldt. Nemlig at de afsværgede 70ernes idéer om 'developmentalism' - gøre sig mere uafhængige af de rige lande ved at producere mere selv ('importsubstitution') - og i stedet afvikle mange statsfunktioner og overlod magten til kapitalen, især den udenlandske.

Gældskrisen skyldtes den amerikanske rentestigning. Dennes formål var at bekæmpe den amerikanske inflation, ikke at smadre de fattige landes økonomier, - det var blot en sideeffekt, som man var ligeglad med. De revolutionære skabte ikke (bevidst) krisen i den fattige verden, men de udnyttede den efterfølgende. Dette er det generelle mønster. Med Friedmans ord (der nærmest

ligner en officiel 'statement' af Naomi Klein's tese):

"Only a crises - actual or perceived - produces real change. When that crises occurs, the actions that are taken depend on the ideas that are lying around. That, I believe, is our basic function: to develop alternatives to existing policies, to keep them alive and available until the politically impossible becomes politically inevitable" (Milton Friedman 1982).

Næste stop er Polen og Rusland.

Efter kommunismens fald var alt kaos, altså de ideelle betingelser for en chok-kur, som det da også hed officielt dengang. Begge lande gennemførte drastiske nyliberale reformer under hhv.

Balserowicz og Gaidar/Yeltsin, og begge med beredvillig rådgivning fra Jeffrey Sachs (der senere blev kritisk overfor denne type økonomisk politik). Men der var en forskel, nemlig at Polen som modydelse fik penge fra IMF, hvilket Rusland ikke fik.

Det demokratisk valgte parlament (det Hvide Hus) modsatte sig Yeltsin's og IMF's økonomiske politik, men det problem klarede Yeltsin ved at sende tankvogne, nedbrændte bygningen og arrestere parlamentarikerne, - det hele med stor tilslutning fra vestlige politikere og journalister, der her dispenserede fra demokratiske principper i en højere sags tjeneste.

Chokket fra dette højst fysiske angreb på demokratiet gav fri bane for de reformer, der udløste den russiske økonomiske katastrofe i 90'erne, hvor nationalindkomsten halveredes og mænds levetid faldt 5 år. Mærkelig nok rubriceres denne begivenhed ikke på linie med hungersnøden i Ukraine i 30'erne eller i Kina under det Store Spring Fremad (omkring 1960). Med de relevante kriterier var katastrofen en succes: statsmagten blev kastreret og Ruslands kapital og ressourcer blev overført til privat eje (oligarkerne).

Dernæst Kina.

Beretningen om Tiananmen massakren var for mig nyt stof. I Klein's fremstilling havde demonstrationerne for demokrati også en økonomisk komponent, nemlig modstand mod den tiltagende deregulering og afvikling af sociale goder op gennem 80'erne. Deng inviterede i 1988 Friedman til Kina for at instruere topplacerede økonomer og embedsmænd i det frie markeds funktionsmåde. Han anbefalede at accelerere processen. Kan denne nyliberalisme favne både Pinochets fascisme og Dengs kommunisme (eller hvad det nu er)? Er demokrati underordnet? Iflg. Friedman er svaret 'ja': "He claimed that Hong Kong, despite having no democracy, was freer than the United States, since its government participated less in the economy" (s. 185).

Protesten blev knust i maj 1989, og det var først nu at der var fri bane for radikale økonomiske reformer. Med Deng egne ord efter massakren: "Perhaps this bad thing will enable us to go ahead with reform and the open-door policy at a more steady, better, even a faster pace" (s. 189).

Dette er ikke just den gængse historie i Vesten, hvilket formentlig skyldes at liberalismens ideologiske hegemoni gør det umuligt at tænke at liberalisme kan trives fint - og ofte bedre - med diktatur end med demokrati. Friedman véd bedre.

Jeg vil dog her tilføje, at Naomi Klein i forbindelse med Kina overser at den kinesiske vej til kapitalisme har nogle vigtige særtræk, først og fremmest statens overordnede kontrol med en betydelig del af de internationale kapitalbevægelser (især de finansielle).

Vi kommer nu til den tragiske historie om Sydafrika, hvor den politiske frigørelse fra apartheid i 1990 hurtigt blev fulgt op af en økonomisk slavebinding.

Tilbage i 1955 havde ANC efter en græsrodsdemokratisk proces vedtaget Freedom Charter om bl.a. jord til de jordløse og gratis uddannelse, og så sent som en måned før sin løsladelse i januar 1990 bekræftede Mandela at miner, banker og monopolindustrier skulle nationaliseres.

Sådan gik det ikke. Under overgangsforhandlingerne gav det hvide mindretal sig på næsten alle de politiske områder, men til gengæld vandt det i de langt mindre profilerede økonomiske forhandlinger. De hvides økonomiske dominans fortsatte og samtidig blev Sydafrika indrulleret i den

globale kapitalisme, hvilket satte effektiv bom for demokratisk-økonomiske reformer. Centralbanken blev gjort selvstændig, så den ikke kunne blive et redskab for den sorte regering, privat ejendomsret blev gjort så hellig at en landreform blev umuliggjort, medlemskab af GATT (senere WTO) gjorde det umuligt at støtte industrien for at skaffe beskæftigelse ligesom beskyttelsen af intellektuel ejendomsret forhindrede billig medicin mod AIDS epidemien. Og vigtigst af alt betød tilslutning til IMF at kapitalkontrol var udelukket, således at det nu blev den nationale og internationale kapital, der dikterede den økonomiske politik (var denne 'forkert' flygtede kapitalen med økonomisk ruin til følge).

Hvorfor gik ANC med til det? Forræderi fra en sort elite (Mbeki, der stod for de økonomiske forhandlinger)? Delvis, men iflg. Klein var det især fordi man sov i timen, dvs. ikke erkendte at de økonomiske aftaler var mindst lige så vigtige som de politiske.

'The Looting of Asia' er overskriften på kapitlet om den østasiatiske krise i 1997/98, der på kort tid kastede 20 millioner ud i fattigdom.

Dette er den velkendte historie om, hvordan USA - med IMF som stik-i-rend dreng - udnyttede krisen til at få åbnet Asien for den globale kapital. Lånebetingelserne var at udenlandske kapital fik adgang til at opkøbe lokale virksomheder (for en slik, fordi de asiatiske valutaer var faldet voldsomt i værdi) og fik fri adgang til børserne.

Klein fremhæver at IMF bevidst forhalede lånene for at sikre at krisen blev så dyb, at katastrofen tvang landene til at bøje sig. Hun gør også opmærksom på, hvordan IMF undergravede den demokratiske proces ved at nægte lån, før de fire kandidater til det kommende præsidentvalg i Sydkorea havde forpligtet sig overfor IMF's betingelser; flere var imod, men når nu modstand betød økonomisk ruin ...

Her vil jeg tilføje, at der er visse tegn på at den internationale kapital ikke blot udnyttede, men faktisk fremkaldte krisen, nemlig ved at de store hedge-fonde spekulerede imod de asiatiske valutaer og derved sikrede deres sammenbrud (P. Gowan: The Global Gamble, Verso 1999).

Vi kommer nu til USA itself.

Er Irak-krisen en katastrofe? Selvfølgelig er den det, både for irakerne (mindre relevant) og for USA. USA hænger fast i dyndet og kan ikke komme ud.

Sådan tænkte Klein selv tidligere - skriver hun - men nu er hun kommet i tvivl. Eller rettere: Hun er kommet i tvivl om, hvorvidt en katastrofe, også i denne forbindelse, er noget dårligt. For katastrofen har muliggjort et gigantisk ryk i retning af en mere fuldkommen nyliberalisme.

Krigen mod terror og mod Irak har åbnet uanede muligheder for business. I Irak tjener Halliburton, Blackwater og andre 'contractors' styrtende beløb, fordi krisen - og den forvirring den skaber - har muliggjort en privatisering af krigen; fx er der nu én lejesoldat ('privat sikkerhedspersonel') pr. 1,4 almindelig soldat. Efter 2001 har der været et enormt boom i alt hvad der lugter af militær, sikkerhed, elektronisk overvågning osv. I 'gamle dage' ville en national krise og mobilisering havde betydet en styrket og ekspanderende stat, men ikke i dagens USA: Her blev det en lejlighed til at overføre store ressourcer fra det offentlige til selskabskapitalismen.

En af de utallige ukendte historier, som Klein har gravet frem handler om Israel. Dette lands økonomi var i 2001 i krise, men efter 9/11 specialiserede man sig i eksport af sikkerhedsudstyr og militært isenkram, således at Israel i dag er nr. 4. i verden på dette område, foran fx England. Og den økonomiske krise er pist væk.

Nyliberalismen har dermed på kreativ vis implementeret Mao's ord om at vende en dårlig ting til en god ting.

Katrina fortæller pointen i en nøddeskal. Her havde vi en vaskeægte katastrofe. Man vidste med stor sandsynlighed at den ville komme, men Bush og co. var uinteresserede i at bruge penge på et ordentligt offentligt beredskab; man er vel modstander af 'government'. Da orkanen så ankom og spredte død og ødelæggelse, tænkte mange at regeringens udstillede inkompetence ville give

anledning til selvransagelse. Det gjorde den også. Katrina var en tragedie, men 'also an opportunity', som Milton Friedman skrev, og Heritage og andre neokonservative tænketanke gik i gang med at udforme 'Pro-Free-Market Ideas for Responding to Hurricane Katrina'. Katastrofen skulle kort sagt malkes. Og det blev den. De ødelagte offentlige skoler, hospitaler og lejligheder forblev ødelagte, mens selskaberne fik lukrative kontrakter til at bygge for private, og i de berørte områder fik selskaberne skattefordele, samtidig med at der blev dispenseret fra regler om minimumslønninger.

Naomi Klein er bogens forfatter, og det er hendes grundidéer og fremragende sprog, der holder bogen sammen; hun har også besøgt og lavet research i mange af de områder, der omtales. Men hun lægger ikke skjul på, at der i øvrigt er tale om et kollektivt arbejde, hvor hold af kendere har ledt efter citater og kulegravet de forskellige temaer. Kun i kraft heraf har det været muligt at producere en bog med både bredde og dybde. Hun arbejder dermed på samme måde som Noam Chomsky, hvis arvtager hun oplagt er.

Ovenfor har jeg betegnet katastrofekapitalismens program som 'nyliberalisme', fordi dette i hvert fald i Danmark er samlebetegnelsen for den politik, som Friedman etc. står for (privatisering, kommercialisering, deregulering af kapitalen).

Klein selv bruger ofte betegnelsen 'neokonservatismen', som jeg selv opfatter som den aggressive variant af nyliberalismen. Målet er det samme som for den mere almene nyliberalisme, men midlerne er mere chokagtige, hvortil kommer at neokonservatismen er mere specifikt knyttet til den særlige sammenvævning i den amerikanske selskabskapitalisme mellem den store kapital og den store politik (det er velkendt at der ikke er døre mellem disse to departementer og at fx Cheney har store økonomiske interesser i Halliburton).

Heri ligger også at bogen ikke handler generelt om nyliberalismen, men om dens revolutionære faser, dvs. de øjeblikke hvor der virkelig er blevet rykket. Man forledes måske til at glemme at nyliberalismen ikke er en permanent revolution. Den har sine lange, mere fredelige og graduelle faser, men det kan man læse om andetsteds, og Naomi Kleins fortjeneste er at vise at den stille erodering af den offentlige sektor og demokratiet meget ofte forudsætter, at den tidligere verden smadres. Det vigtigste i bogen er måske at det sag for sag, land for land, og citat for citat vises at demokrati og nyliberalisme er hinandens modsætninger. At 'liberalt demokrati' i dag er blevet en farce.

Denne bog vil blive en klassiker, der vil sætte dagsordenen for megen diskussion på venstrefløj. Læs den.

PS. Helt utilsigtet behandler Tørks Hjørne en amerikansk diskussion, der ligger skræmmende i forlængelse af Klein's bog.

Noter

¹F. von Hayek: Law, Legislation and Liberty, vol. 3, ss.105ff (London 1979). - Jeg diskuterer Hayek's politiske filosofi i Hoveder og Hoveder, Bind 3, ss. 58ff (Frydenlund 2004).